

Ксенија Кончаревић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

811.163.1'27
<https://doi.org/10.18485/climb.2017.5.1.ch6>

О НЕКИМ МОМЕНТИМА ИЗ КУЛТУРНЕ ИСТОРИЈЕ ФИЛОЛОГИЈЕ У АРЕАЛУ *PAX SLAVIA ORTHODOXA* (КОЛИЗИЈЕ НОВАТОРСКОГ И АРХАИЗАТОРСКОГ ПРИСТУПА САКРАЛНОЈ НОРМИ)*

Сажетак

У раду се разматрају новаторске и архаизаторске тенденције у филологији и култури ареала *Pax Slavia Orthodoxa*, са посебним освртом на колизије до којих је долазило у преломним периодима културне и духовне историје (одједи реформе патријарха Јефимија на грађанску норму Трновско-ресавске школе, одједи ревизије патријарха Никона на реформу црквенословенске норме, утицај конституисања старообредништва на црквенословенску и руску књижевнोजичку норму, утицај философије и теологије оноματοдоксије на развој неких подручја опште лингвистике, утицај демократизације културе на афирмацију полилингвизма сакралних језика у ареалу *Pax Slavia Orthodoxa*.

Кључнe речи: Филологија ареала *Pax Slavia Orthodoxa*, сакрална књижевнोजичка норма, Константин Костенечки, ревизија патријарха Никона, лингвистичка доктрина старообредништва, оноματοдоксија, полилингвизам сакралних језика.

0. 1. Конфесионални (религијолошки, теолошки) чинилац представљао је један од доминантних стимулуса за настанак

* Рад је израђен у оквиру пројекта Православног богословског факултета Универзитета у Београду „Српска теологија у XX веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива“, који финансијски подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (евиденциони број пројекта ОИ 179078). Објављен је под насловом „Кирило-Методијевско наслеђе и колизије двају приступа сакралној језичкој норми у ареалу *Pax Slavia Orthodoxa*“ у: Богословље, 1 (2017): 209-218. Овде се доноси са мањим изменама.

филологије и лингвистике у индијском, арапском и европском ареалу (о овоме детаљније в. Звегинцев 1958; Кондрашов 1979; Мечковская 1998: 273-291; Томсен 1938; Топоров 1986: 122-137; Ахвледiani 1981: 53-95; Парибок 1981: 156-177). У историји лингвистичке мисли православних Словена значајно место заузимају и теолошки инспирисана виђења језичког феномена и самим тим сакралне норме, која се могу окарактерисати, с једне стране, као иноваторска, а с друге, као конзервативна, архаизаторска, „зилотска“. У овом раду анализираћемо неке манифестације колизије двеју филологија, а посредно и теологија, које су обележиле културну историју филологије у ареалу *Pax Slavia Orthodoxa* од средњег века до данас.

0.2. Мисија светих Кирила и Методија међу Словенима, која је омогућила масовну евангелизацију словенског живља и његово уцрквењење, као и укључивање у актуелни социокултурни контекст Европе, по своме непосредном садржају носила је превасходно филолошки карактер. Словенски првоучитељи нису се бавили доктринарним поставкама Цркве, него су радили на конструисању словенског писма, превођењу богослужбеног и, у мањој мери, патристичког корпуса и, с тим у вези, кодификацији књижевног израза - староцрквенословенског језика, базираног на једном македонском говору са потеса од Солуна до Касторије и обогаћеног грчким и елементима других словенских наречја (великоморавским, панонским), са којима су преводиоци свештених списа дошли у додир на терену. Служење Литургије на старословенском језику представљало је круну мисије Свете Браће и уједно победу својеврсне литургијске ренесансе у животу хришћанске Цркве, која је у то доба била суочена са нескладом између потребе за свесним учествовањем верника у њеним свештенорадњама и окошталашћу богослужбеног израза узрокованог признавањем искључиво хебрејског, грчког и латинског као сакралних језика (о историјату овог питања у животу Римокатоличке Цркве в. Вукашиновић 2000: 14-104, у Православљу током XX века Вукашиновић 2000: 107-147). Стога се мисија солунске Браће може окарактерисати као новаторски подухват *par excellence*, а тај дух следиће и њихови непосредни настављачи и прејемници (књижевне школе св.Климента Охридског, Јована, егзарха бугарског и цара Симеона) (исп. Флоря, Турилов, Иванов 2000: 5-27).

1. 1. Поштовање граfiјске и ортографске нормe, међутим, временом постаје атрибут ортодоксије и ортопраксије. Отуда, рецимо, у древним требницима налазимо специјалне разрешне молитве за преписиваче који исповеда да су «сагрешили преписујући свете и божанствене списе светих апостола и Отаца по својој вољи и по неукости својој, а не како је писано» (Успенский 1996: 56). Заиста, оглушење о ортографску норму, у случају непоштовања диференцијалног принципа црквенословенске ортографије, могло је довести до крупног комуникационог неспоразума са далекосежним теолошким импликацијама. Класичан пример је писање титле (са контракцијом вокала е) у речи ѓг^ѣгль (изговара се: *angel*) у значењу бестелесног бића које служи Богу, анђела, или одсуство титле и писање е - ѓггелъ (изговор: *aggel*), у значењу бестелесног бића отпалог од Бога које служи сатани (отуда у Мт. 25, 41 налазимо: Идите ° мене, проклатїи, во ѿгнь вѣчный, ѿготованный дїаволу и ѓггеломъ его). Свака измена традиционалних ортографских решења почела се доживљавати као атак на верска убеђења. У време деловања трновско-ресавске школе и реформе ортографије која се везује за име бугарског патријарха Јефтимија (XV век), а која је била усмерена на рестаурацију оних одлика древног црквенословенског начина писања што су се постепено спонтано губиле под утицајем измена у фонетско-фонолошком систему живих колоквијалних језика са којима је средњецрквенословенски језик функционисао по принципу комплементарности (диглосије) – српског, бугарског, руског и др., ортографске грешке сматране су већим злом од лексичких нетачности или неуспелих преводилачких решења. Тако, Константин Костенечки, Јефтимијев ученик и, по Јагићевом одређењу, фанатични присталица његове реформе, придавао је употреби графема вероисповедни значај. «Грозя анафемой, Константин связывал уклонение в ересь с ошибками в письме и, таким образом, отождествлял орфографию и ортодоксию», - наводи Н. Б. Мечковска, илуструјући ово своје запажање неколиким примерима који упечатљиво илуструју неконвенционалну рецепцију језичког знака – графеме. «В написании *единородніи* вместо *единородныи* Константин видит не просто смешение букв њ и л (вообще типичное для сербско-болгарского извода церковнославянского языка), но ересь (поскольку *единородныи* – это форма ед. ч., а *единородні* – мн. ч., при

том что речь идет о Иисусе Христе, который, по Евангелию, был *единородным*, т. е. единственным сыном Бога): Единем симь писменем [...] являеши Несториеву ересь в две лица Бога секуща» (детальније в. Мечковская 1998: 246-250).

1. 2. У средњевековној словенској култури графемама је, вероватно због става о богонадахнутости њиховог порекла, придаван атрибут светости, па се чак сматрало и да свака графема има своју иманентну семантику, независну од њеног назива (ово учење посебно је развио Константин Костенечки – исп. Јовановић 2003: 73-76). Било каква промена у систему графије доживљавана је веома болно (таква је, примера ради, била Константинова реакција на губљење слова *Ѡ*, премда је ова графема од самог почетка била сувишна у односу на фонетско-фонолошки систем старословенског језика), а сам графијски систем у представама средњевековног језикословља био је персонификован, односно схваћен као пандан људском свету: сугласници су упоређивани са мушкарцима, самогласници са женама, надредни знаци (титле, акценатски знаци) представљали су својеврсне «свештене одежде», тј. украсе слова, «пајерак» (врста апострофа, присутан у функцији обележавања јоте уместо графеме *ѡ* на граници између префикса и корена) је поиман као «стражар», «чувар» или «сведок», па отуда не треба да нас чуди чињеница да је изузимање сваког слова из азбуке доживљавано трагично - као смрт људског бића или лишавање неког телесног уда (Јовановић 2003: 73-76).

2. 1. Други карактеристичан моменат који илуструје борбу либералних и конзервативних филолошких, а у позадини, како ћемо показати, теолошких идеја, везан је за реформе патријарха Никона (1663-1666) и формирање опозиционе идеологије старообредништва, у чијим доктринарним поставкама старообредништва значајно место заузимају ставови према језичком феномену уопште и посебно према лингвистичкој норми. Један од најзначајнијих мотива раскола био је управо филолошки – неједнако поимање природе сакралног језика и језичког знака на свим нивоима његове организације (графија, ортографија, лексика, морфологија, синтакса, фонетика, прозодија). Идеолози старообредништва придржавају се традиционалног погледа на црквенословенски језик као сам по себи благодатан и спасоносан и свет по самој природи својој, из чега проис-

тиче и његова «недодирљивост», непомеривост његове норме као «једном заувек дате». Како наводи Б. А. Успенски, у концепцији средњевековних језикословаца црквенословенски језик сматран је чак и «светијим» од јелинског, јер су овај потоњи створили пагани, док је црквенословенски «дело светих апостола» (мисли се на равноапостолне Кирила и Методија); у истом духу развијане су теорије о томе да је црквенословенски језик «истиною, правдою Божию основан», да он «простым прилежным чтением к Богу приводит», те да «кто спастися хочет и освятится прагнет, если до простоты и правды покорного языка словенского не достигнет, ани спасения, ани освящения не получит» (формулације утицајног украјинског «старца» Ивана Вишенског – исп. Успенский 1996: 37-46). Уз то, «ревнитељи древне благочестивости» били су склони неконвенционалној, безусловној интерпретацији језичког знака, док су присталице патријарха Никона у свом приступу измени црквенословенске норме и преради текста богослужбених књига полазили од условности (конценционалности) језичких знакова, па сходно томе и њихове варијативности и подложности изменама.

2. 2. Како запажа акад. Н. И. Толстој, «ревизија књига је у Русији задобила прворазредни државни значај; она ће доцније убуркати све социјалне слојеве руског народа и посужити као повод за дубока раслојавања и борбу званичних «никоноваца» и старообредника – «ревнитеља свештене старине». Тешко да су се још некада у Русији филолошка питања постављала тако радикално и доживљавала као толико битна» (Толстой 1988: 148). Убедљив пример за то је вапај једног идеолога староверског покрета из XVII столећа: «Само-го Христа Исуса в Иисуса превратили. Даже *аминь* на *амин* переменили, того не ведая, что и *малое бо се слово велику ересь содевает*» (курзив наш – К. К.) (Бороздин 1900: 32). Круто инсистирање на непроменљивости лингвистичке норме, жестоко противљење било кавим интервенцијама у тексту богослужбених књига, без обзира на њихову оправданост (о природи преводилачких и преписивачких грешака у књигама предниконовског периода детаљније в. Смирнов 1893: 21-24), представљало је само једну од бројних манифестација отпора «никонијанима»: старообредници су, наиме, сматрали да је само једна Црква – «Древноправославна», одн. старообредничка –

чувар истине Православља и прејемник светоотачких предања, док су остале Цркве (не само Руска, него и Грчка и др.) «погазиле» и «издале» ту истину и свештене традиције. За старообредничку свест била је неприхватљива теза о могућности сапостојања равноистинитих форми богопоштовања: по њиховој концепцији, истина мора постојати *овде или тамо*, али не може бити присутна *и тамо и овде*, а посебно не може постојати *свеједно где*. Спољашње, материјалне форме богопоштовања, укључујући сакрални језик и његову норму, свештенорадње и др., за староверце - од почетка раскола па до данас - јесу симболички израз и одраз унутарњег богословског, мистичког, па и историософског садржаја њихове доктрине. Проблем језика и ревизије превода додатно је потенциран традиционално трепетним поштовањем књиге у средњовековној руској и култури *Pax Slavia Orthodoxa*, а нарочито схватањем о неприкосновености богослужбених књига, па и богонадахнутости сваке књиге која се тицала вере и хришћанског морала. Стога не треба да нас чуди чињеница да су и ранији покушаји ревизије богослужбених књига, иако фрагментарни по обухвату, почев од св. Алексија, митрополита московског (1354-1378) и митрополита Кипријана (1378-1406), до Максима Грка († 1556), који је због (оправданих и валидних, по процени Стоглавог сабора из 1551.) интервенција у преводима литургијских текстова био оптужен за јерес, са апсурдним образложењем да «бешчасти свете руске чудотворце, који се у светим књигама чувају» (sic!) (Смирнов 1893: 23), у руској средини доживљавани трагично. Идеолози старообредништва посежу за сличним аргументима: «Ништа се не сме изменити или допунити, него, како су се спасавали пређашњи благочестиви цареви и патријарси, тако и ми хоћемо»; «искривљавање» књига и обрета, по мишљењу поборника «свештене старине», није ништа друго до «безумље», пошто је «саборно посведочено да у тим књигама никаквог порока нема» (превиђа се већ поменути став Стоглавог сабора из 1551.), као и – исто као у случају Максима Грка - «преузношење над светим угодницима, који преизобилно, попут звезда на небу, у земљи Руској просијаше» (цит. према: Смирнов 1893: 61-62). У условима када је, како луцидно примећује П. Н. Миљуков, «један једини аз или једна једина тачка могла представљати камен спотицања за целокупно 'богословље' староруског начитаног црквењака», с обзиром

на то да се вера за њега изједначавала са одређеним скупом молитвених формула којима је приписиван некакав магијски смисао (Милуков 1994: 44), крупне нормативистичке интервенције и нова преводачка решења неминовно су изазвали буран протест. Додатни отежавајући фактор представљало је већ традиционално одупирање «руске благочестивости» сваком грчком утицају, особито након приклањања Грка Флорентинској унији, протумаченог као одступање од «чистоте православља», а Никонова ревизија богослужења била је усмерена на унификацију обредне праксе руске и грчке цркве. Управо нека текстолошка питања постаће (и остати до данас) крајеугаони камен полемике између Никонових присталица и идеолога староверства (о њеном историјату и најистакнутијим староверским полемичким списима в. Шахов 1998: 44-61). Након изрицања анатеме старообредницима 1666-67. године њихови ставови према измењеној језичкој норми и тексту богослужбених књига се радикализују, категорички се одбацује црквено богослужење и домаћа молитва по њима, што налази одраза у текстовима служби и староверском типичу уопште.

2. 3. Било каква промена у систему граfiје у свести средњовековног човека била је недопустива. За старообреднике прво искушење ове врсте долази недуго након раскола у Руској цркви, у вези са граfiјском реформом Петра Великог из 1708. године, када избор типа слова – традиционалне црквенословенске ћирилице или «грађанског шрифта» – постаје визуелни чинилац разграничења црквене и секуларне, али и јелинско-православне и римско-европске, и најзад, не на последњем месту, старообредничке и новије руске традиције. Иако је првобитно заговарао реформу граfiје црквенословенских слова и састава саме азбуке, Петар је од ове идеје одустао, свестан да би у круговима Цркве она била схваћена као «одрицање од православног славјано-јелинског благочашћа» (Живов 1996: 53), међутим, реализовао ју је при конципирању грађанског типа азбуке, у настојању да изгледом графема, уобличених по моделу латиничне писмовне верзије «antiqua», њиховим саставом и ограничењима у писању надредних знакова истакне латинофилску оријентацију нове руске државе (а у позадини ове идеје налазило се поимање Русије као наследнице Римске империје, њене војничке славе и империјалне моћи). У таквим околностима у староверској

средини, у којој је проценат писмености био далеко виши него у другим слојевима становништва (Шахов 1998: 108), не само што се љубоморно чувала црквенословенска графика, на којој су се писале и штампале и сакралне, али и друге књиге и периодична издања, него су конструисани и њени посебни варијетети, попут гуслицког (код старообредаца-поповаца) и поморског писма (међу беспоповцима) (Вургафт - Ушаков 1996: 82).

3. 1. Нови замах полемике везана за природу језичког знака добиће у другој деценији XX века, најпре у оквирима теологије, а касније и философије, у којој долази до конституисања посебне доктрине именославља (ономатодоксије).

3. 2. Године 1907. појавила се књига схимонаха Илариона У *горама Кавказа. Разговор два старца пустињака о унутрашњем сједињењу с Господом наших срца кроз молитву Исуса Христа, или духовно делање савремених пустињака* (прво издање – 1907, друго 1910, треће – 1912). Ово дело, посвећено практичним поукама везаним за упражњавање Исусове молитве, изазвало је велико интересовање код православних читалаца који су желели да стекну дар непрестане умно-срдачне молитве. Њен аутор био је подвижник који са умним делањем није био упознат само из светоотачких дела, него из саме молитвене праксе, властитог и духовног искуства својих саподвижника. Књига није претендовала на улогу приручника из догматског богословља. Међутим, поједини монаси са Свете Горе то нису разумели, тако да су извесне фрагменте књиге почели интерпретирати као да је реч о догматима Цркве. Тако, схимонах Иларион наводи: „У имену Исус налази се Сам Спаситељ“, „Име Господа Исуса Христа јесте сам Он - Господ Бог“. Неки светогорски монаси ове речи схватили су буквално – да Име Божије јесте Сам Бог. На другим местима, опет, аутор даје другачије исказе: „За сваког верника Име Господа Исуса јесте скоро Он Сам - Спаситељ наш“. Овде реч „скоро“ суштински прецизира Његову мисао, чинећи је потпуно православном. Име Христово, без обзира да ли је написано или изговорено, јесте *скоро* као Сам Христос, јесте *икона Христова*, *икона* али не Прволик, *скоро* Христос али не Сам Христос (детаљније в.: Полищук 2002: 45-96; Алфеев 2002: 342-267). У каснијим интерпретацијама јеросхимонаха Антонија Булатовича, протојереја

Сергија Булгакова, свештеника Павла Флоренског, В. Ерна, А. Лосева, учење о стицању дара Исусове молитве било је преусмерено у учење о апсолутној, неконвенционалној вредности Имена Божијег. Тако, Антоније Булатович сматрао је да су имена Божија, а нарочито име *Исус*, заправо Сам Бог: „Чак и ако несвесно призовеш Име Господа Исуса,“ – писао је Антоније Булатович – ипак ћеш Га имати у Имену Његовом и са свим Његовим божанским својствима, као књигу са свиме што је у њој написано. И ако Га призовеш као човека, опет ћеш Га имати у Имену *Исус* као Бога“ (Булатович 1913: 89). Антоније Булатович и његови следбеници изворно учење филокалијских Отаца о сили Исусове молитве заменили су својим учењем. По њима, молитва Исусова спасоносна је зато што је само име *Исус* спасоносно – у Њему, као и у другим именима Божијим, оприсутњен је Сам Бог. Међутим, они који ово тврде вероватно ни не претпостављају до каквих све закључака неминовно доводи овакво учење. Наиме, ако су они у праву, онда је и несвесно помињање Имена Божијег делотворно (а Булатович то експлицитно тврди на своје апологије: „Чак и ако несвесно призовеш име Господа Исуса, ипак ћеш Га имати у Имену Његовом и са свим Његовим божанским својствима, као књигу са свиме што је у њој написано, и ако Га призовеш као човека, опет ћеш га имати у имену *Исус* као Бога – исп. Булатович 1913: 89). Уколико, међутим, претпоставимо да је „самим гласовима и словима Имена Божијег својствена благодат Божија“ (Булатович 1913: 188), или, што је у суштини исто, да је Бог оприсутњен у Своје Имену, то значи да у крајњој линији стављамо Бога у зависност од човека, штавише, да признајемо да нам је Он увек на располагању. Потребно је само, па макар и без вере, макар и несвесно, изговорити Име Божије, и Бог је принуђен да се оприсутни Својом благодаћу и да чини оно што Му је својствено. Именославље је оставило значајан траг у руској теологији и религиозној философији. У историји науке о језику ова специфична, за своје време архаична, „зилотски усмерена“ концепција лингвистичког детерминизма остаће забележена као једна од најрадикалних манифестација фидеистичког односа према речи – поклоњења магији и естетици језика.

4. 1. Напокон, једна од тачака колизије „зилотског“ и „либералистичког“ приступа у XX веку јесте и питање репертоара сакрал-

них језика у ареалу *Pax Slavia Orthodoxa*. Најизразитији поларитети уочавају се на примеру језичке политике Руске православне цркве почетком XX века.

4. 2. Став Помесног сабора Руске православне цркве 1917-18. год. био је да „црквенословенски језик у богослужењу представља велико и свештено наслеђе руске прошлости и стога се он мора чувати и неговати као основни богослужбени језик“ (архаизаторско полазиште), али и да се „признаје легитимност богослужбене употребе општеруског (=савременог руског, прим. К. К.) и малоруског (=украјинског, прим. К. К.) језика“ (новаторско решење) (детаљније исп. Кравецкий 1994: 71; Балашов 2000: 156-157). Радикализоване новаторске ставове заступаће припадници „Живе Цркве“. Један од лидера и идеолога ове фракције сукобљене са канонском јерархијом и лојалне совјетским властима, А. Введенски, писао је: „Залажемо се за очишћење и поједностављење богослужења и његово приближавање рецепцији народа. Ревизија богослужбених књига и месецослова, увођење древноапостолске једноставности у богослужење [...], матерњи језик наместо обавезног црквенословенског“ (Левитин-Краснов, Шавров 1996: 228-229). У програму црквених реформи ове организације, између осталих, истиче се и захтев за „постизање разумљивости богослужења народу“⁸. Године 1924, на сабору Савеза „Црквена обнова“ донета је резолуција у којој се истиче да је прелажење на руски језик у богослужењу изузетно вредна и значајна тековина данашњице и „оруђе еманципације народних маса од слепог, сујеверног клањања пред моћном речју, од дрхтања пред формулом“ (раскид са фидеистичким схватањем сакралног језика); да се у свим храмовима Савеза препоручује служење литургије на руском језику; да се благосиља и слобода литургијског стваралаштва (интегрални текст в. у: Левитин-Краснов, Шавров 1996: 580). У оквиру делатности „обновљенаца“ значајно место заузимало је превођење богослужбених текстова на савремени језик, у чему је најбоље резултате постигао свештеник Василије Адаменко (детаљније о Адаменковој преводилачкој делатности в. у: Кравецкий, Плетнева 2001: 216-229). Међутим, у пракси верници нису прихватили русификацију богослужења (разлог је екстралингвистичке природе – лојалност „обновљенаца“ совјетским властима), тако да већ од

средине 20-их година и у самој „Живој Цркви“ долази до постепеног враћања на традиционално црквенословенско богослужење (Кравецкий, Плетнева 2001: 222). Позитивну тенденцију коју уочавамо у годинама превирања и заоштрене борбе између „архаиста“ и „новатора“ свакако је представљала појава нових богослужбених текстова на славјанизованом руском језику, које су свештенство и лаикат – парадоксално - реципирали као црквенословенске, попут веома популарног акатиста митрополита Трифуна (Туркестанова) *Слава Богу за все*, свакодневне јутарње молитве познате под називом *Молитва преподобных отцев и старцев оптинских*; поред тога, пишу се нове службе на црквенословенском (са применом иновираних норми) (*Служба свим Светима што у земљи руској просијаше* аутора проф. Б. А. Турајева и јеромонаха Атанасија Сахарова и др.) (детаљније в. Балашов 2000: 426-434; Кончаревић 2015: 274-285), а издају се и преводи богослужбених чинова на новоцрквенословенски језик (детаљније в. Балашов 2000: 426-434).

5. Борба између архаизаторских и новаторских мера језичког нормирања и језичке политике у ареалу *Pax Slavia Orthodoxa*, како уочавамо из претходног излагања, има дугу традицију и незаобилазни је елемент обликовања филологије и теологије на овом подручју у свакој конкретној епоси. Данашњи екстралингвистички чиниоци (демократизација културе, афирмација сакралне сфере стваралаштва и деловања, плурализам вредности у посттоталитарним друштвима), рекли бисмо, поново погодују развоју новаторских тенденција (ново литургијско стваралаштво, полилингвизам сакралних језика), што представља снажну инспирацију за даљи развој филолошке и теолошке мисли, али и за критичко сучељавање са колизијама наслеђеним из прошлости.

Литература

- Алфеев, Иларион. *Священная тайна Церкви. Введение в историю и проблематику имяславских споров*. Т. I-II. Санкт-Петербург: Алетейя, 2002. Print.
- Ахвледиани, Георгий С. „Арабское языкознание средних веков“. *История лингвистических учений. Средневековый Восток. Сборник*. Ред. Агния В. Десницкая, Соломон Д. Кацнельсон. Ленинград: Наука, 1981. Print.

- Балашов, Николай. *На пути к литургическому возрождению*. Москва: Духовная библиотека. 2000. Print.
- Бороздин, Александр К. *Протопоп Аввакум. Очерк из истории умственной жизни русского общества в XVII веке*. Санкт-Петербург: Изд. А. С. Суворова, 1900. Print.
- Булатович, Антоний. *Апология веры во имя Божие и во имя Иисус*. Москва: Религиозно-философская библиотека, 1913. Print.
- Вукашиновић, Владимир. *Литургијска обнова у XX веку. Историјат и богословске идеје литургијског покрета у Римокатоличкој цркви и њихов узајамни однос с литургијским животом Православне цркве*. Београд – Нови Сад – Вршац: Богословски факултет СПЦ – Беседа – ФИДЕБ, 2001. Print.
- Вургафт, Сергей Г. и Иван А. Ушаков. *Русское старообрядчество. Энциклопедический словарь*. Москва: Церковь, 1996. Print.
- Живов, Виктор М. *Язык и культура в России XVIII века*. Москва: Школа «Языки русской культуры». 1996. Print.
- Звегинцев, Владимир А. *История арабского языкознания. Краткий очерк*. Москва: МГУ, 1958. Print.
- Јовановић, Гордана. „Константин Философ и патријарх Јевтимије Трновски“. *Дани српског духовног преображења (зборник радова са скупа 20.-21.8.2003)*. Деспотовац: Градска библиотека, 2004. Print.
- Кондрашов, Николай А. *История лингвистических учений*. Москва: Просвещение, 1979. Print.
- Кончаревић, Ксенија. *Поглед у теолингвистику*. Београд: Јасен. 2015. Print.
- Кравецкий, Александр Г. „Проблема богослужебного языка на Соборе 1917-18 годов и в последующие десятилетия“, *Журнал Московской Патриархии* 2 (1994): 68-86. Print.
- Кравецкий, Александр Г. и Александра А. Плетнева. *История церковнославянского языка в России (конец XIX – XX в.)*. Москва: Языки русской культуры, 2001. Print.
- Левитин-Краснов, Анатолий и Вадим Шавров. *Очерки по истории русской церковной смуты*. Москва – Кюшнахт: Крутицкое подворье, 1996. Print.
- Мечковская, Нина Б. *Язык и религия*. Москва: Агентство «ФАИР», 1998. Print.
- Милюков, Павел Н., *Очерки по истории русской культуры*. В 3-х т. Т. 2, ч. 1: *Церковь. Религия. Литература*. Москва: Прогресс – Культура, 1994. Print.
- Парибок, Андрей В. „О методологических основаниях индийской лингвистики“. *История лингвистических учений. Средневековый Восток. Сборник*. Ред. Агния В. Десницкая, Соломон Д. Кацнельсон. Ленинград: Наука, 1981. Print.
- Полищук, Евгений. *Имяславие. Антология*. Москва: Факториал Пресс, 2002. Print.
- Смирнов, Петр С. *История русского раскола старообрядства*. Рязань: Типография Тараева, 1893. Print.
- Толстой, Никита И. *История и структура славянских литературных языков*. Москва: „Наука“, 1988. Print.
- Томсен, Вильгельм. *История языковедения до конца XIX века. (Краткий обзор основных моментов)*. Москва: Учпедгиз, 1938. Print.
- Топоров, Владимир Н. «Indo-Iranica: К связи грамматического и мифо-ритуального». *Переднеазиатский сборник. IV. Древняя и средневековая история и фи-*

логия стран Переднего и Среднего Востока. Ред. Иван М. Дьяконов. Москва: Наука, 1986. Print.

Успенский, Борис А. Языковая ситуация и языковое сознание в Московской Руси: восприятие церковнославянского и русского языка. В кн.: *Язык и культура. Избранные труды, т. II*. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1996: 29-58. Print.

Флоря, Борис Н., Анатолий А. Турилов и Сергей А. Иванов. *Судьбы Кирилло-Мефодиевской традиции после Кирилла и Мефодия*. Санкт-Петербург: Алетейя, 2000.

Шахов, Михаил О. *Философские аспекты староверия*. Москва: „Третий Рим“, 1998. Print.

Ksenija Končarević

University of Belgrade

Faculty of Philology

ON SOME MOMENTS OF THE CULTURAL HISTORY OF PHILOLOGY IN PAX SLAVIA ORTHODOXA AREAL (CONFLICTS OF ARCHAIC AND INNOVATORY APPROACH TO THE SACRAL NORM)

Summary

This paper discusses a) innovative and b) archaic tendencies in philology and culture of *Pax Slavia Orthodoxa* areal, with special emphasis on the collision which occurred in the crucial periods of cultural and spiritual history (the echoes of the reform of Patriarch Euthymius on the orthographic norm of Tarnovo-Resava School, the echoes of the revision of Patriarch Nikon on the reform of Church Slavonic norm, the influence of the constitution of the Old Believers on Church Slavonic and Russian literary language norm, the influence of philosophy and theology of onomathodoxy on the development of some areas of general linguistics with the Russians, the impact of democratization of culture on the affirmation of polylinguism of sacral languages in *Pax Slavia Orthodoxa* areal).

Key words: Cultural history of philology, philology of *Pax Slavia Orthodoxa* areal, sacral literary language norm, polylinguism of sacral languages, Constantine of Kostenets, revision of Patriarch Nikon, Old Believers linguistic doctrine, onomathodoxy.